

לוח גזר באספקלרית הריאליה החקלאית

מאת

חיים גלעד

אותה לוחית-אבן שנתגלתה בחפירות תל-גזר לפני למעלה מששים שנה והידועה בשם "לוח גזר", משמשת עד היום נושא לדיונים. אמנם, לגבי תוכנו קיימת תמימות-דעים שלפנינו מעין לוח חקלאי הסוּדר את עבודות השדה והכרם לעונותיהן במשך כל השנה; אולם, לגבי מונחים אחדים שבנוסחו — עדיין הדעות חלוקות.

הנוסח

הלוח מכיל שבע שורות כתובות בכתב עברי עתיק, וזה נוסחו¹:

- שורה א — ירחו אסף (אסיף) / ירחו ז
- שורה ב — רע / ירחו לקש (לקיש)
- שורה ג — ירח עצד (עציד) פשת
- שורה ד — ירח קצר שערם (קציר שעורים)
- שורה ה — ירח קצר ו+ל (קצירו כל)
- שורה ו — ירחו זמר (זמיר)
- שורה ז — ירח קץ (קיץ)

הבעיות הן:

- א. מידת תיאום הלוח את המציאות החקלאית בא"י;
- ב. פשר חילופי התיבות "ירח—ירחו";
- ג. זיהוי חלק מהעבודות הנזכרות בלוח;
- ד. השלמת החסר בשורה ה'.

א. לוח גזר והמציאות החקלאית

נסיונות רבים נעשו להתאים את חלוקת העבודות החקלאיות בשדה ובכרם לעונותיהן, ל"ירחים" המצויינים בלוח גזר, והתקבלה תמונה לא-מצויאותית של

1 בסוגריים — הקרי הנכון לפי הכתיב מלא. ח. ג.

חיים גלעד

[2]

הריאליה החקלאית. שכן כל הקרוב לפרובלימטיקה החקלאית, בעולם ובארצנו, יודע, שעונות-העבודה החקלאיות אינן מסודרות לפי חדשי השנה, שכן, אין לך כמעט פעולה בשדה התואמת בדיוק תאריך קלנדרי מסויים ומחלט, וקביעתה בחודש פלוני היא כוללת ביותר. ניקח, למשל, את מלאכת הזריעה שעונתה בחדשים חשוון-כסלו, ואילו למעשה, תחילתה — יש, שהיא בראשית החודש חשוון ויש שהיא נדחית לסופו; הוא הדין לגבי גמר הזריעה שזמנו בחודש טבת. הדבר מותנה במועד רדת היורה² המרווה ומרכז את האדמה חרוכת-השרב וצרובת-השמש במשך חדשי הקיץ וקשה לנעוץ בה את יתד המחרישה לתקשה ולהכינה לזריעה. כן לגבי הקציר. לכאורה, תחילת הקציר מועדה קבוע שכן הוא קשור בזמני החגים ובטקסים פולחניים, אך בתנאים מסויימים, כאשר הבשלת השעורה מאחרת, מעבריים את השנה, כלומר, דוחים את הקציר ועימו את החג לחודש ימים, שכן מצוה להביא את העומר מן החדש³. בשנות-ברכה, יש ומיטשטשים התחומים בין העונות: בעוד שהאחת טרם נסתיימה כבר מגיע זמנה של האחרת ("והשיג לכם דיש את בציר ובציר ישיג את זרע" — ויקרא כ"ו, ה). כללו של דבר: אין העונות החקלאיות חופפות את חלוקת השנה לחדשים — חודש חודש ועונתו החקלאית.

גם בימינו, בחקלאות המודרנית, אין ה"לוחות החקלאיים" עוסקים בעיתוי ביצוען של העבודות השונות עפ"י תאריכים קבועים, אלא בקביעת מסגרות סכימיות בלבד. מסתבר, שגם לוח גזר, סדר העבודות הנזכרות בו לירחיהם, אינו אלא סכימה כרונולוגית בלבד שאינה מתנה את מועדי הביצוע בירח פלוני ואלמוני.

ב. חילופי "ירח-ירחו"

חילוף צורת השם "ירח-ירחו" גרם מבוכה בקרב החוקרים והפרשנים, בעיקר בשל הואי הנוספת. אמנם, על דעת הכול נתקבלה ההנחה, ש"ירחו" מכוון למספר רבים — ומיעוט רבים שניים — דהיינו: שני ירחים. לפי"ז גם חשבון החדשים

2 בעניין מועד ראשית הגשמים (היורה) אנו מוצאים שתי פלוגות במסכת תענית: א. במשנה (פ"א, מג): "בג' במרחשון שואלין את הגשמים. רבן גמליאל אומר: ב'ו' בו — ט"ו יום אחר החג (עכוות) כדי שיגיע אחרון מישראל (תכוונה לעולי הרגל מתו"ל) לנדר פרת". והגמרא מוסיפה (תענית י' עמ"א): "אומר ר' אלעזר — הלכה כר"ג".
ב. בגמרא (י' עמ"א): "איווהי רביעה ראשונה (הכוונה ליורה שמתולק לשלוש רביעות: בכירה, בינונית ואפילה — ת. ג.) הבכירה בג' במרחשון, בינונית — ב'ו' בה, אפילה — ב"ז בו — דברי ר' מאיר; ר' יהודה אומ: בו, בי"ז ובכ"ג; ר' יוסי אומר: ב"ו, בכ"ג ובר"ח כסלו".

מכל מקום, מפלוגתא זו אנו למדים שזמן היורה אינו לפני ג' בחשון, כך שהזריעה יכולה להתחיל לא לפני י' בחשון לאחר שהאדמה הספיקה לרוות ולספוג אל קרבה את מי הגשם, אך היא יכולה גם להידחת עד כסלו אם היורה ירד בר"ח כסלו לפי גירסתו של ר' יוסי.
3 לא אך לגבי "שתי הלחם" בשבועות שהם מהחיטה, שאם לא היה מן החודש לקחו "מן העליה" כלומר מהחיטה של אשחק השמורה באסם.

לוח גזר באספקלרית הריאליה החקלאית [3]

עולה 12: 4 פעמים "ירחו" הרי 8 חדשים ו-4 פעמים "ירח" — 4 חדשים — סך-הכול 12 חודש. אפס, חידת הו"א לא באה בזה על פתרונה הסביר.

דומה, כי מרוב ההצעות ליישוב בעיית הו"א⁴ ובכלל את צורת התיבה "ירחו" נתעלמה ממנו עובדה אחת פשוטה שבה מצוי הפתרון לבעייתנו, והיא — חילופי ו"א ו"י ביו"ד המצויים לרוב במקרא, שמחמת ריבויים מיותר להביא דוגמאות⁵. נראה, אפוא, ש"ירחו" שבלוח גזר אינו אלא חילוף הכתיב של "ירחי" ביו"ד הריבוי; בנידון דידן — הכוונה לעבודה שפרקה יותר מחודש (ירח) אחד, אולי שניים ואולי יותר.

ואמנם, בחינת הדברים מהיבט הריאליה החקלאית מראה, שכל העבודות המסומנות בתיבה "ירחו" מתמשכות בדרך-כלל על פני פרק-זמן ארוך, כגון: אסוף — אלול-תשרי-חשוון (בחלקו); זריעה — חשוון-כסלו-טבת (כולו או חלקו); לקיש — שבט (בחלקו) — אדר-ניסן (בחלקו); זמיר-בציר — תמוז-אב-אלול (בחלקו), ואילו העבודות שפרקן קצר יחסית, כגון: קציר, קיץ (קטיף תאנים ושאר פירות) מסומנות בתיבה "ירח".

ג. זיהוי עבודות שונות בלוח גזר

מבין 8 העבודות הנזכרות בלוח גזר, שלוש מהן זיהויין ברור: אסוף, זרע וקציר — ואילו השאר טעונות בירור.

1. "לקש" (= לקיש). צורה זו של השורש ל'ק'ש' אינה מצוייה במקרא⁶. משורש זה מצויים המונחים: "מלקוש" ככינוי לגשם (או הגשמים) של ראשית האביב (ניסן), ו"לקש" בחזון המראות של עמוס ("והנה יוצר גבי בתחלת עלות הלקש, והנה לקש אחר גזי המלך" — ז', א)⁷. לפנינו אפוא שלושה מונחים בני

4 הרי מבחר הצעות: 1) "ירחו" (ו"א חלומה) ע"מ חיתו שדה (תהלים ג', י) וכן בצירופים עם שדה, ארץ ועוד; בנו בעור (במדבר כ"ד, ג); מעינו מים (תהלים קי"ד, ח) — כך רוב המפרשים; 2) "ירחו" (ו"א שרוקה) — מ. אבי יונה; 3) "ירחא" בסיומת אל"ף ע"ד הארמית; 4) "ירחורי" ע"מ מטוחי קשת (בראשית כ"א, טז) — טורסיני; 5) לדעת קסטו ירח וירחו אחד הם ושניהם ביחיד.

5 במקום אחד במקרא הו"א והיו"ד משמשים ביחד: "הנה יד ה' הויה במקנך" (שמות ט', ג) תחת "הויה" בכתיב מלא, או "הוה" בכתיב חסר. לתשומת לב מיוחדת ראוי חילוף היו"ד בו"א בשם ההויה: "יהוה-אהיה" (שמות ג', יג-יד). ראה גם דברי רשב"ם לפסוקים אלה: "הוא קורא עצמו אהיה ואנו קורין אותו יהיה — יהוה ו"א במקום יו"ד, כמו: כי מה היה לאדם". (דברי רשב"ם נכתבו לפי שיטת א"ת ב"ש — ואין כאן המקום להרחיב בזה. ח.ג.).

6 בספרות הבתרמקראית מצוי "לקיש" בהוראת מאוחר, כנרדף לאפיל.
7 "גזי המלך" מבואר עפ"י הכתוב "ירד כמטר על גו, כרכיבים זרויף ארץ" (תהלים ע"ב, ו) שהכוונה, כנראה, לירק קצור, והמטר הלוא הוא המלקוש. הפירוש המקובל ל"גזי המלך" — קציר שנועד כמס למלך להונת סוסיו — דחוק ביותר, שכן הכתוב שהמפרשים כך מסתמכים עליו (מל"א ה', ח) מדבר על מס מן היבול המוגמר, השעורים והתבן, שניתן לאחסן לזמן רב ולא על ירק המיועד לשימוש מידי ואינו ניתן להעברה למרכזי האספקה של המלך. נראה לי,

מוצא משותף שמשמעם הפונקציונלי-יישומי אינו ברור כל צרכו והוא עניין לחוקרי לשון-וחקלאות לענות בו.

מקובל על הכלשנים והחקלאים שה"לקש" שבעמוס הוא כינוי לצמחים המחודשים גדילתם לאחר היקצרו לראשונה ("גזי המלך") כשהם עדיין בעצם תהליך גדילתם ושגשוגם. הדברים אמורים לא רק לגבי צמחים רב-קציריים, כגון: תלתן, אספסת וכיו"ב אלא גם לגבי צמחים חד-קציריים, כגון: שעורה, שבולת שועל, חיטה וגידולים דגניים אחרים.⁸ נראה שהחקלאים הקדמונים, כחקלאי ימינו, נהגו לקצור גידולי שדה מסויימים בעודם ירוקים אם לשם ייבוש לשחת ואם לשם שימורם כמוזן עסיסי לתקופה של חוסר מרעה בשדה. הצמיחה המחודשת, הלקש, לאחר ה"גז", שימש כמרעה לעדרי הצאן והבקר — בשנה שהגשמים נפסקו מוקדם ולא ירד מלקוש "וגם אנכי מנעתי מכם הגשם בעוד שלשה חדשים לקציר" — עמוס ד' (ז) דהיינו — בשנת בצורת, שאז גורל הקמה נחרץ ואין סיכוי ליבול של גרגרים ואף לא למרעה-שלף למקנה; ואילו בשנה כתיקנה, כאשר המלקוש יורד כסדרו "בראשון" ("ובני ציון גילו ושמחו... ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון" — יואל ב' כג) דהיינו בחודש ניסן, גם הלקש עושה יבול ברכה "ומלאו הגרנות בר" (שם, שם כד)⁹. הגשם בעונת "עלות הלקש" נקרא "מלקוש"¹⁰. שהלקש והמלקוש זמנם אחד, בראשית האביב (אדר-ניסן) אנו למדים מהרישא של החזון: "והנה יוצר גביו", היינו ארבה וכידוע זמנו של הארבה בארצנו (הלוואי שלא נדעהו, ולזאת יתפלל כל יוגב...) הוא ראשית האביב.

משורש ל'קש' נגזר המונח "לקיש" (בלוח גזר — "לקש" בכתיב חסר) כשם פעולה, בדומה לקציר, קטיף, מסיק, בציר וכיו"ב. לפי מקומו בלוח חל ה"לקיש" כלומר: קצירת התבואה הירוקה, בחדשי שבט-אדר, דהיינו, חדש-חדשיים אחרי הזריעה וחדש-חדשיים לפני קציר השעורים (ניסן) זה תואם בדיוק נמרץ את האמור לעיל. ואין הכוונה — כדעת רבים — לזריעה מאוחרת של תבואות חורף, שכן חדשי שבט-אדר אינם כשירים עוד לזריעת תבואות חורף בשל הקירבה היתירה למועד ההבשלה.

שמשמעו של "גזי המלך" כמשמעו של "דרך המלך", שעניינו הדרך הראשית. ("דרך המלך גלך לא נטה ימין ושמאל" — במדבר כ"י יז) "גזי המלך". הוא, אפוא, הקציר הראשי (או הראשון) שיבולו רב בהיות הצמחים בעונה זו רעננים וירוקים כולם, לא כמו בקציר המאוחר שבחלקם הם כבר יבשים, וערכו המזוני רב. גם בימינו נוהגים לקצור קמה ירוקה אם לשם ייבוש לשחת ואם לשם שימור כתחמיץ, לשימוש בעונה שאין מרעה. ירוק להאבסת בעלי החיים. 8 קצירת קמה ירוקה לשם חידוש צמיחה, נהוגה גם בחקלאות של ימינו במקרים מסויימים, כגון: כשקמה צופה ויש חשש שההתפתחות הווגטיבית היתירה עלולה לגרום לירידה ביבול הגרגרים (בדגנים) נוהגים לדללה ע"י העלאת עדר צאן על השדה המלחך את הצמחים המפותחים ביותר ונמצא השדה מידלל. כן יקרה, כאשר שדה חיטה משתבל מוקדם מדי, נוהגים לעבור עליו במקצרה ולקצרו גבוה ועל ידי זה לעכב את הגדילה ולאחר את הבשלת הגרגרים.

9 בגידולים רב-קציריים שמגדלים בבעל, כגון: תלתן, נוהגים לקצור קציר אחרון לירק בניסן, כאשר האדמה מכילה עוד כמות מים סבירה בתוספת הגשמים הקלים היוורדים בחודש זה (מלקוש), ומשאירים את הצמיחה המתחדשת (לקש) לקציר לגרגרים.

10 יפה דרשו חז"ל: "למה נקרא שמו מלקוש? שיורד, על המלילות ועל הקשין".

לוח גזר באספקלרית הריאליה החקלאית [5]

2. "עצד (עציד) פשת". לדעת חקלאים, שהחקלאות אומנותם, ופרשנים הקרובים לענייני חקלאות, וכן חוקרים העוסקים בחקר הריאליה המקראית, החקלאות והפלורה של ארץ ישראל הקדומה — כוונת בעל לוח גזר לעונת תלישת הפשתה שחלה בחדשים אדר-ניסן. לדעה זו כמו עוררין מקרב חוקרי לשונות המזרח הקדום. לדעתם¹¹ אין מדובר כלל בצמח הפשתה, משני טעמים, האחד לשוני והאחר — חקלאי. הטעם הלשוני: השורש ע'צ'ד' אינו מצוי כלל בספרות המקראית, ואילו השורש הקרוב לו ח'צ'ד' המצוי בלשונות המזרח (אכדית, ארמית, ערבית) פירושו קצר; מכאן שאין להסמיך את הפועל עצד לענין אסיף הפשתה הנעשה ע"י תלישה. והטעם החקלאי, שהוא פועל-יוצא מהטעם הלשוני — שבכלל לא גודלה פשתה בארץ ישראל בתקופת המלוכה, שלוח גזר מתייחס אליה, (אמצע המאה העשירית לפני ספיה"ג). הנחה זו מוסברת ע"י ש. טלמון בזה, "כי גידול פשתה בא"י לא הוזכר אפילו פעם אחת במקרא" וכן "נעדרים דיני פשתה מחוקת המקרא" מלבד, כמובן, דין שעטנו המכוון לא לגידול הצמח, אלא לשימוש במוצריה, החוטים. ועוד: "שבע עשרה מבין עשרים ההזכרות של פשתה או פשתים, יוצאות על מטוה פשתה, או אריג פשתים מוגמר" ואילו שלוש ההזכרות שמתייחסות לצמח הפשתה, שתיים מהן — האחת בשמות ט', לא ("והשערה והפשתה לא נכו", במכת הברד) והאחרת בישעיהו י"ט, ט (בתיאור תהליכי עיבוד צמח הפשתה, ע"ש) — שתיהן בזיקה למצרים ואילו לגבי גידול פשתה בא"י יש רק רמז אחד בלבד, ביהושע ב', ה, בפרשת המרגלים ביריחו ("והיא העלתם הגגה ותטמנם בפשתי העץ הערכות לה על הגג"). מכאן מסיק ש. טלמון "כי בימי המקרא כלל לא גידלו פשתה בא"י, או גידלוה במידה מועטה שאינה מצדיקה קריאת שם עונה חקלאית על שם אותה צמח"¹². מסקנה זו אין לה, לדעתנו, בסיס איתן, שכן "לא מציינו ולא ראינו" — אינה ראייה. לפי הגיון זה עלינו להסיק לגבי שורה של צמחי-מאכל ובושם, וצמחי-בר ועצי-פרי ואילנות-סרק — שלא גודלו בארץ משום שהם נזכרים במקרא רק פעם אחת בלבד, או שאינם נזכרים כלל. לדוגמה: עץ החרוב, שלדעת הכול הוא אורח ארץ-ישראל קדום, ואינו נזכר במקרא אפילו פעם אחת. גורל כזה צפוי היה לכמה צמחים חשובים ששמם לא נזכר במקרא, והם ניצלו רק בדרך נס. שכן, אילו עלה בגורלו של ספר שיר השירים להיגנו, ואולי אף להיעלם לגמרי כספרים קדומים אחרים שלא נכנסו ל"קאנון" של כתבי הקודש — היינו מפסידים את האגו, ואת התפוח ואת הכופר, שגידולם בא"י נזכר רק בשיר השירים. או, למשל, העדשים; אלמלא האיזכור היחידאי בשמו"ב כ"ג, יא ("ותהי שם חלקת השדה מלאה עדשים") היינו פוסקים היום ש"נזיד העדשים" של יעקב והעדשים שהוגשו לדוד ולעם אשר אתו ("חטים ושערים וקמח ופול ועדשים וקלי" — שמו"ב,

11 ר' טור סיני, לשון וספר א', עמ"מ 44–52; וכן, ש. טלמון: "לוח גזר ומחזור העונות בכנען הקדומה", בית מקרא, א (כ"ט) תשכ"ו.

12 על גידול פשתה בתקופת המקרא ר' י. פליקס: עולם הצומח המקראי, הוצ' מסדה, תשי"ז, וכן: החקלאות בא"י בתקופת המשנה והתלמוד, הוצ' האוניברסיטה העברית בירושלים ו"דביר", תשכ"ג.

י"ז, כט) מייובאים היו מהחוץ. דוגמאות כאלה אפשר להביא למכביר בהסתמך על מידת, או מספר, ההזכרות במקרא. לגבי צמחים שונים¹².

נשוב, אפוא, לעניין "עצד פשת". אכן, השם עצד איננו נזכר במקרא ובפעם היחידה שהוא מצוי בספרות התלמודית¹³ עניינו קצור וכן הפועל חצד שעניינו קצור. אולם, כידוע, שמות עצם ופועל רבים — משמעם השתנה והתרחב עם התפתחות מקורות המחייה, אם מעבודת האדמה ואם מהתפתחות המלאכה והתעשייה. לדוגמה ישמש השורש ק'צ'ר' שבמקורו התייחס רק לקציר גידולי שדה — חטה שעורה וכיו"ב. ואמנם סתם קציר במקרא — קציר חיטה. ואולם, עם התבססות ענף המטעים, הורחב ה"קציר" גם על אסיף פירות וגם ככינוי לחלקי צמח שונים: "תשלח קציריה עד ים ואל נהר יונקותיה" (תהלים פ', יב) ומדובר שם ב"גפן מצרים". או: "ביבש קצירה" (ישעיהו כ"ז, יא) ושם מדובר ב"כרם חמר" (חמד?); ועוד דוגמה מאלפת: בעמוס (ט', יג) כתוב: "ונגש חורש בקוצר ודורך ענבים במשך הזרע". מבחינה חקלאית יש כאן מעין אבסורד, שכן כידוע, עונת החרישה היא בסתו עם רדת הגשם הראשון ועונת הקציר — סוף אביב וקיץ, כיצד אפשר שהחורש יגש בקוצר? אלא המדובר בבציר הענבים כמוכח מסיפא דקרא. וסופר עמוס משתמש בקוצר במקום בוצר — וכן הרבה במקרא. כן בעניין עצד-חצד, שבמקורו הוא לשון קציר ואילו בהרחבתו הוא מתייחס

12 גם הראיות מדברי י. לעוו בספרו "Die Flora der Juden" הקובע בודאות כי כיום נעלם גידול הפשתה בכל א"י וכן עדותו של דאלמן "כי מעולם לא ראה שיגדלו פשתה בא"י, וכן של מקאליסטר "שביקש להמחיש את היסודות החקלאיים של לוח גור ע"י השישוה את סדר העונות שבו עם סדר הפעולות החקלאיות בכפר אבו שושה, הכפר הגובל עם אתר גור העתיקה — כלל לא הזכיר את הפשתה — אינן ראיות. גם הערתו של ש. ט. שהיעלמות זו של הפשתה מן המשק של ארץ ישראל בודאי אינה מקרה בעלמא אין בה כדי ללמד, שאכן לא גידלו בא"י פשתה בתקופת המקרא. שכן ישנה ראייה לסתור והיא — קיומה של הפשתה בא"י בתקופת המישנה והתלמוד כגידול נפוץ וחשוב. והשנית, כידוע, נפסק גידולו של צמח מסויים מטעמים כלכליים והוא מוחלף בגידול ריוחתי ממנו. כך קרה בימי קדם וכך קורה ממש לעניינו בימינו אנו. לדוגמה: בשנות הארבעים היווה גידול התיירס בעמק יזרעאל שלישי ממחזור הפלחה בבעל (המחזור התלת-שנתי). החל משנות החמישים פחת והלך שטח התיירס, שנדחק ע"י גידול קיצי אחר — הסורגום — ריוחתי יותר, ומשנות השישים נמשך תהליך של דחיקת הסורגום מהמשק היהודי בארץ ע"י הכותנה (בעל). ונתאר לעצמנו, שביום מן הימים יפסיקו לגדל סורגום בארץ ויבואו מומחים ויפסקו, כי מעולם לא גידלו תירס וסורגום בא"י בעל, משום שבשעת ביקורם לא מצאו גידולים אלה בשדות ישראל... .

ועוד לעניין איזכור או אי-איזכור צמחים במקרא, דומה, כי לא יתקבל על הדעת, שבמי המקרא לא גידלו ירקות בא"י וכי האוכלוסיה גיוונה רק מאותם הגידולים הנזכרים במקרא, או שהירקות היו מייובאים ממצרים, שכן הם נזכרים כגידולים שגידלו במצרים ("זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם, את הקשאים ואת האבטיחים ואת החציר (?) ואת הבצלים ואת השומים" (במדבר י"א, ה) ואינם נזכרים בשום מקום במקרא כגידולי א"י, וכן לגבי שאר הירקות שאינם במקרא אך נמצאים בשפע בספרות הבתר-מקראית. ושמא תאמר: את הירקות הביאו ממצרים — הרי באמצעי התעבורה של הימים ההם ואמצעי התחזוקה של הפירות והירקות, ספק אם הם יכלו להיות כשירים לאכילה, לאחר "מסע" של שבועות על גבי חמורים או גמלים... .

13 עפ"י ש. ט. במאמרו הנ"ל המביא את דבר "גילוי הפועל עצד ע"י א. פינקלשטיין במדוש התנאים תורת כהנים". ור' שם.

לוח גזר באספקלרית הריאליה החקלאית [7]

גם לגידולים אחרים, במקרה שלנו — פשתה, שאסיפס דומה במשהו לפעולות הקצירה. ואמנם, לגבי הפשתה אפשר שהיו קימות שיטות איסוף אחדות — תלישת הצמח בשלמותו וקיצוץ הצמח סמוך לקרקע, ואולי לשם כך שימש המעצד, היינו, כלי שפעולתו היא פעולת הגזירה, ואולי יש קשר בינו לבין מגזרות הברזל של דוד שבהם שפט את אנשי רבה (שמו"ב, י"ב, לא).

המסקנה המתבקשת היא אפוא: הפעל ע'צ'ד' כשר לשימוש לגבי אסיף או קצירה קיצוץ צמחי הפשתה. הפשתה היתה אחד הצמחים שהאכר הישראלי הקדום גידל בשדותיו, אם למטרת הפקת חוטים ואם למטרת עצירת שמן. הפשתה נזרעה ב"ירח זרע" ואסיפה חל ב"ירח עצד פשת", זמן המתאים לנאמר לגבי מצב הפשתה והשעורה במכת הברד¹⁴. אמנם, לא בכל אזורי הארץ גידלו פשתה מטעמים אקלימיים, כשם שהתנאים האיקולוגיים — האקלימיים והקרקעיים — של ארצנו באזורים השונים אינם מתאימים לגידולים מסויימים המצליחים באזורים אחרים. מהספרות התלמודית אנו למדים, כי הפשתה נחשבה לגידול נפוץ בא"י, ולא משום שחל "שינוי מכריע בהספקת המים", כדעת ש. ט., אלא, פשוט, משום שגידול זה היה כלכלי בתנאי א"י. צודק ש. ט. שגידול הפשתה מחייב השקיה ולכן אין מגדלים אותו במקומות שאין משקעי גשם במידה מספקת, אך הוא איננו צודק במסקנתו; שכן, לא הרי מצדים, שאין בה כמעט משקעי-גשם כלל, וכל החקלאות מבוססת על השקיה ממי האזור, כהרי ארצנו המשופעת ברוב גשמים במרבית אזוריה, יכולה לגדל את מרבית גידולי השדה, לרבות פשתה, במי המשקעים בלבד, ברוב חלקי הארץ, כמובן גם מתוך ניצול מי הנהרות השופעים במשך כל ימות השנה כמו: הירדן, הירמוק, הירקון, במידה מסויימת — הקישון ועוד. בשטחים שלאורך הנהרות הללו גידלו פשתן בהצלחה והאיזכור ביהושע יוכיח. והנה בא לוח גזר ומאשר את הנחתנו שגם בשפלה, המשופעת בגשמים, גידלו פשתה ואפילו נקבע שם מיוחד לעונת אסיפה¹⁵.

3. "קצר ו+ל". קשה ביותר בלוח גזר היא בעיית האות החסרה בשורה ה. הרבה הצעות הוצעו ליישוב בעייה זו, ודומה, כי טרם נאמרה בה המלה ה"גואלת"¹⁶.

14 סופר "שמות" הכיר כנראה את תנאי גדול הפשתה בא"י ואת הפנולוגיה של צמח זה ולפי זה תאר את מצבו בעת מכת הברד שזמנה בהיות השעורה "אביב" כלומר בשלב של ערב הבשלה ("הבשלת דונג"). מצב "גבעול" בפשתה מקביל למצב "אביב" בשעורה, והיינו, כאשר הגרגרים עדיין רכים; ואמנם בשביל להקריב את העומר בבוקר היו מייבשים במשך הלילה את הגרגרים בתנור. הפשתה נתלשת או "נעצדת" כשהיא עדיין רכה וזקוקה לייבוש לקראת הניפוץ. המעשה במרגלים ורחב היה בסביבת הפסח כמסתבר מן הכתוב "ויחנו בני" בגלגל... ויעשו את הפסח וגו'" (יהושע ה', י), היינו ב"ירח עצד פשת".

15 כנהוג נעשה ייבוש גבעולי הפשתה בשדה. את הסיבה להעלאתם אל הגג יש לחפש במצב הבטחוני המעורער ששרר בימים ההם בסביבת יריחו בהתקרב מחנה ישראל אל העיר כפי שעולה מדבריה של רחב (שם ב', ט-ז). מצב דומה אנו מוצאים אצל גזעון (שופטים ו') ה"חובט חטים בגת להניס מפני מדין".

16 הרי מבחר הצעות להשלמת שורה ה:

(1) קצרו כל — ע"י רוב המפרשים; (2) קצור וכלה — גינוברג וכן ב"צ לוריא וה' בנבנשתי באטלס תנכ"י; (3) קציר ותלים — קסוטו; הצעה זו אינה מסתברת מעיקרה, שכן העונה אינה

נראה, כי ההנחה שהינתנו לגבי הו"א של "ירחו", טומנת בחובה גם את הפתרון להשלמת החסר בשורה ה', שכן, הקושי הוא לא באות החסרה אלא בוא"ו היתירה שלאחר התיבה קצר, שלפי כל ההצעות היא משמשת וא"ו החיבור הנמשכת אל המלה שלאחריה, בעוד שלאמיתו של דבר היא משלימה את התיבה "קצר" שלפניה, שיש לכתבה "קצרו" = "קצרי", דהיינו: קצירי כל הגידולים שמועד הבשלתם חל יחד עם הבשלת החיטה וקצירתה, או בהמשך לה. נמצאנו למדים, כי קציר תבואות החורף נמשך לפחות שלושה חדשים, ממחצית ניסן ("מהחל זרמש בקמה") עד סוף סיון, בגמר קציר כל התבואות לסוגיהן. ומאחר שכותב הלוח הבדיל בין "ירח" קציר השעורים" לבין "ירח קצירי כל", פטור היה מהשתמש במונח "ירחו"; תחת "ירחו" השתמש פעמיים במונח "ירח".

4. "זמר" (זמיר). גם בביאור המונח "זמר" נשמעו "זמירות" הרבה¹⁶. יש שפירשוהו כמו "זמיר" שבשיר השירים (ב', יב) מלשון "זמירה", דהיינו — כריתת הזמורות מהגפנים. פירוש זה מופרך מעיקרו. שכן, בעל הלוח מונה את העבודות לפי סדר ביצוען בשדה ובכרם, ואם התכוון לזמירת הגפנים שעונתה באמצע החורף, היה צריך להקדים את "ירח זמר" לפני "ירח עצד פשת". אפס, פירושו זה של זמיר בשיר השירים ("עת הזמיר הגיע") מופרך מעיקרו, שכן עונת הזמירה היא בחדשים טבת-שבט ולא באביב כאשר "הנצנים נראו בארץ" והגפנים סמדר נתנו ריח" והתאנה חנטה פגיה" ו"קול התור נשמע בארצנו" (שם). מסתבר, לפוא, שה"זמיר" בשיר השירים הוא מסידרת בעלי הכנף ואין לו ולזמיר שבלוח גזר ולא כלום.

"ירח זמר-זמיר" הוא עונת בציר הענבים וכבר עמדו על כך טור סיני, ייבין ואחרים¹⁷.

5. "קץ-קייץ". לדעת הכול הכוונה לאסיף התאנים, השקמים ואולי גם הפירות האחרים המבשילים בעונה זו של סוף הקיץ ונקראים "קייץ" (אספו יין (ענבים) וקייץ (פירות שונים) ושמן (זיתים) ושימו בכלים" — ירמיהו מ', י). השם קייץ גזור כנראה משורש קץ, שכן בו מסתיימת השנה.

עונת תילום; 4) קציר וגיל — אולברייט. הצעה זו אינה מעניין הנושא, שכן הלוח עוסק בעבודות חקלאיות ולא באירועים חברתיים וכיו"ב; 5) קציר וכל — טור סיני (ר') אנצ. מקראית ב' ערך גזר, לוח גזר). יהודה פליקס קורא "קציר וכל" ואיננו מפרש. 16) לגבי "זמר" הוצעה הקריאה זמר (בשני סגולים) שאינה מסתברת. כן מתמיהים הפירושים: "זמירה מאוחרת של הגפנים" (דלמן, לשון ראשון); וזמירות ט"ו באב" (הג"ל, לשון אחרון); "זמירות הבציר" (קסוטו). לעומתם כיוונו יפה טור סיני, ייבין ואח' שפירשו זמר = בציר (אנצ. מקראית, שם).

17) דומה, כי הכינוי "זמיר" לבציר הענבים הוא בזיקה לצורת הסרת האשכולות מהזמורות; שלא כקטיף הפירות האחרים הנעשה בידים, ללא שימוש באמצעי "מכני" כלשהו, נעשה הבציר במזמרה (כבימינו) ואפשר, שבלשון הכורמים השתמשו בשם "זמיר" ואילו השם "בציר" שימש בשפת הספר.